

ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО: СУЧАСНІ ГРАНІ ДОСЛІДЖЕНЬ

X. БЕХРУЗ

*доктор юридичних наук,
професор кафедри права Європейського Союзу
та порівняльного правознавства
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)*

I. Становлення порівняльного правознавства — пошук власних напрямів досліджень

Виникнення порівняльного правознавства як самостійного наукового напрямку невіддільне від усього комплексу змін, які відбулися у світі, зокрема, в політичній, соціальній, економічній та культурній сферах життя суспільства протягом XIX і XX ст.

Створення французького Товариства порівняльного законодавства у 1869 р. мало на меті вийти за рамки власної законодавчої системи, що передбачало втрату рис локальності й сприйняття досвіду, накопиченого в інших правових системах.

У межах французької школи порівняльного правознавства предметом порівняльного законодавства було не право взагалі, а чинні правові норми й інститути. Особливість цієї школи полягала у досягненні не теоретично абстрагованих, а необхідних для законодавчої діяльності висновків.

На I Міжнародному конгресі порівняльного права у 1900 р. були окреслені фундаментальні проблеми цієї галузі знання. Це стало основою для того, щоб дискусія про порівняльне право та деякі загальні вихідні уявлення про нього отримали логічне продовження. Організатори конгресу Е. Ламбер, Р. Салейл, а також Г. Леві-Уллманн мали за мету зіставити вирішення низки правових проблем у межах різних правових систем.

Виступаючи на конгресі, Р. Салейл акцентував увагу на необхідності пошуку основних напрямів порівняльно-правових досліджень, що зумовило необхідність чіткого визначення предмета порівняльного права і способів наукового аналізу, які воно застосовує. На його думку, досі вчені займалися лише вивченням зарубіжного права, або етнологічним, соціологічним та історичним порівнянням. Тепер прийшов час додати «порівняння, побудоване виключно на юридичній точці зору, і бажаного результату буде досягнуто». На думку вченого, основна мета порівняльного права — не умоглядні наукові конструкції, засновані на окремих соціологічних та історичних даних, а передовсім розви-

© X. Бехруз, 2013

ток і вдосконалення національного права [1, 15]. Р. Салейл вважав, що на основі цього у деяких правових галузях можна створити нову модель права — наднаціональне право. На його думку, в деяких галузях приватного права таким чином може бути створено загальне право цивілізованого людства.

Інший організатор конгресу, видатний представник французької правової школи Е. Ламбер вважав, що виконуючи низку практичних функцій, порівняльне правознавство водночас покликане сприяти виробленню загального законодавчого права. Порівняння законодавств і юридичних інститутів повинно було показати, що, незважаючи на різні формулювання, деякі норми позитивного права повторюються у різних системах, а отже, складають правила загального законодавчого права [2].

Наслідком популяризації ідей порівняльного правознавства стало створення у різних регіонах світу численних інститутів і центрів порівняльного правознавства: спочатку в Європі (Мюнхен, 1916 р.; Ліон, 1920 р.; Кордова, 1925 р.; Париж, 1932 р. та ін.), а згодом у Латинській Америці (Мехіко, 1940 р. та ін.)

У 1924 р. була заснована Міжнародна академія порівняльного права, ст. 2 Статуту якої визначила головну мету Академії — порівняльне вивчення правових систем. До складу Міжнародної академії порівняльного права входять найвидатніші вчені-юристи з багатьох країн світу — обрані нею академіки і члени-кореспонденти [3].

Після Другої світової війни починається новий етап у розвитку порівняльного правознавства, пов'язаний з новою ситуацією у світі, що відобразила прагнення народів до кращого взаєморозуміння. У суспільній свідомості зріс престиж порівняльного правознавства, і як наслідок — істотне збільшення кількості наукових публікацій, бібліографій. Зріс якісний рівень досліджень, спрямований не лише на емпіричне застосування порівняльного методу, а й на розробку основних шляхів вирішення теоретичних проблем порівняльного правознавства.

Наприкінці ХХ ст. склалися нові реалії, пов'язані насамперед з розширенням глобалізаційних процесів і, відповідно, коригуванням основних напрямів порівняльно-правових досліджень. Це отримало відображення у різних конгресах, конференціях, симпозіумах та інших заходах, спрямованих на пошук місця і ролі порівняльного правознавства у вирішенні нагальних проблем, що стоять перед різними правовими системами. Зокрема, це отримало відображення у роботі XIV Міжнародного конгресу порівняльного права, що відбувся у 1994 р. в Афінах. У ньому взяло участь понад 750 учених-юристів з 41 держави.

Програма Конгресу вдало поєднала традиційну тематику й актуальні проблеми сучасного світу. У загальних рисах зміст його роботи відрізнявся, по-перше, поглибленим аналізом низки загальнотеоретичних проблем правового розвитку і методології порівняльного правознавства, по-друге, розширенням кола проблем галузей публічного права, по-третє, більш ґрунтовним розглядом співвідношення національного і міжнародного права, особливо у сфері прав людини, по-четверте, аналізом і оцінкою регуляторів економічної діяльності та зв'язків її учасників. Особливий акцент був зроблений на інструментах фінансового та податкового законодавства.

25 липня — 1 серпня 2010 р. у Вашингтоні відбувся XVIII Міжнародний конгрес порівняльного права, організований Міжнародною академією порівняльного права, Американським товариством порівняльного права. Темі пле-

нарних і секційних засідань відображали основні напрями досліджень порівняльного правознавства, зокрема: «Порівняльне право: проблеми і перспективи», «Порівняльне право і релігія», «Місце порівняльного права в університетській освіті», «Роль порівняльного права в судах і міжнародних трибуналах», «Фінанси і банки в мусульманських країнах у порівняльній перспективі», «Заборона катувань і культурний релятивізм», «Сучасне приватне право» та ін. [3].

Таким чином, вся історія становлення і розвитку порівняльного правознавства — це постійний пошук нових напрямів досліджень, оскільки порівняльне правознавство як динамічний науковий напрям перебуває на вістрі викликів, які відображають відповідний стан суспільного розвитку, що вимагає адекватного наукового осмислення. Розвиток порівняльного правознавства у першій половині ХХ ст. відбувся під девізом формування загального універсального права, яке забезпечило б формування одноманітного законодавства у різних країнах. У другій половині ХХ ст. перед порівняльним правознавством постало нове завдання, пов'язане з урахуванням нових реалій, що склалися у світі, й передовсім на європейському континенті. Інтеграційні процеси стали новою правовою реальністю, яка почала визначати нові напрями розвитку юридичної науки загалом і порівняльного правознавства зокрема.

II. Основні напрями сучасних порівняльно-правових досліджень

Правознавство як один зі складників гуманітарної науки останнім часом перебуває у стані трансформації, що виявляється, зокрема, у формуванні нових наукових напрямів. Зокрема, це стосується таких дослідницьких напрямів і юридичних дисциплін, як філософія права, антропологія права, правова герменевтика, юридична психологія, канонічне право, порівняльне правознавство та ін.

Вивчення основних правових систем на основі застосування методологічного інструментарію порівняльно-правових досліджень також виступає як один із напрямів досліджень порівняльного правознавства. Реалізація потенціалу порівняльно-правового методу при вивченні основних правових систем дозволяє вийти на новий рівень накопичення і систематизації його результатів, що є важливим напрямом досліджень порівняльного правознавства.

Накопичений потенціал порівняльного правознавства, що полягає у найширших можливостях використання теорії, методології і, особливо, результатів порівняльно-правових досліджень у юридичній практиці, зокрема у сфері правотворчості і правозастосування, воістину невичерпний.

Найважливішою частиною змісту порівняльно-правових досліджень є знання, що мають функціональну природу, виходять за межі національних правових систем і становлять універсальну теоретичну і практичну цінність. Функціональне призначення порівняльного правознавства втілюється у трьох напрямках: практичному, або професійному, соціологічному і культурному. Практична значимість порівняльного правознавства дедалі яскравіше розкривається в умовах інтернаціоналізації економіки, інформації. Це обумовлює формування регіональних і почасти універсальних правових просторів.

З позицій цивілізаційного підходу, важливим напрямом досліджень порівняльного правознавства є вивчення множинності правових реальностей, що відображають різноманіття правових явищ. Різноманіття існуючих правових систем і правових культур ґрунтується на різних правових цінностях культур і цивілізацій, що існували раніше й існують нині. За визнанням ЮНЕСКО, порівняльне правознавство, разом із міжнародним правом, виконує загальногуманітарну функцію, пов'язану зі зведенням «мостів» між різними культурами і цивілізаціями шляхом їх вивчення і розуміння [3].

Як справедливо зазначає О. Кресін, у сучасному світі порівняльне правознавство є також науковим виміром діалогу і взаємодії правових систем, культур, цивілізацій, без перебільшення — інструментом формування більш справедливого світу, усунення і недопущення конфліктів, перепон у розумінні і спілкуванні між народами, поширення новацій та обміну досвідом, інтенсифікації міжнародних економічних, політичних, культурних зв'язків. У певному сенсі це не лише наука, а й ідеологія, покликана служити розвитку культури миру, взаєморозуміння і поваги між людьми та державами [3, 18].

Порівняльне правознавство виступає в ролі своєрідного майданчика для взаємопроникнення і взаєморозуміння різних правових культур. Головне у зниженні напруженості й конфліктності культур загалом і правових культур зокрема полягає в розумінні й сприйнятті різноманіття, що передбачає визнання існування різних критеріїв оцінки факторів суспільного життя, сприйняття різного способу життя і визнання права на існування різних філософських та ідеологічних основ і моделей соціального розвитку. Порівняльне правознавство у світі, що глобалізується, може стати платформою для інтелектуального обміну, здатного культивувати різноманіття правових культур і правових систем, використання потенціалу яких здатне забезпечити поступальний розвиток суспільства [3].

Крім того, важливою особливістю сучасного етапу розвитку порівняльного правознавства є його глобалізація, повсюдна інституціоналізація. Це виявляється, зокрема, в тому, що саме на сучасному етапі у низці країн створюються асоціації чи товариства з вивчення проблем порівняльного правознавства, відкриваються нові спеціалізовані кафедри та інститути. В університетських навчальних планах і програмах пропонуються численні спецкурси з порівняльного правознавства. У багатьох країнах видаються спеціалізовані періодичні видання; регулярно проводяться міжнародні конгреси, конференції та симпозиуми з порівняльного правознавства.

Таким чином, основними напрямками сучасних досліджень порівняльного правознавства є порівняльне вивчення походження, становлення, еволюції та прогнозування перспектив розвитку основних правових систем на основі виявлення загального, відмінного й особливого, що відображають їх сутність і зміст.

III. Нові обрії дослідження порівняльного правознавства в контексті глобалізаційних процесів

В умовах глобалізації відбувається зміна всіх базових засад суспільно-політичного життя сучасного суспільства, в якому акумулюються загальнолюдські проблеми. Глобалізаційні процеси призводять до змін у державно-правовому облаштуванні як на національному, так і наднаціональному рівнях, зокрема,

пов'язані з формуванням інституціональних і нормативних механізмів, що мають наднаціональний характер.

Нові горизонти дослідження порівняльного правознавства в контексті глобалізаційних процесів зводяться до кількох напрямів, найбільш значущі серед яких є такі.

Сучасна юридична наука перебуває в умовах, коли право і держава, як складні багатовимірні об'єкти її дослідження, піддаються масштабній трансформації. Тенденції в нормативно-правовій сфері та сучасному бутті держави, обумовлені процесами глобалізації, руйнують традиційні уявлення про право, державу і правову систему. Сучасне право, як справедливо зазначають у науковій літературі, втрачає або насилу стримує стійкий стан догми права — свого головного надбання попередніх часів. Догма права стає «плинною», швидкозмінною, що не лише позначається на повсякденній і компетентній правосвідомості людей, а й підриває засади професійної правосвідомості. Юристи втрачають стійку законодавчу базу для прийняття правових рішень, і дедалі більше покладаються на власну правову культуру і правовий досвід, запозичуючи матеріал для прийняття рішень у доктринальній сфері й сформованій юридичній практиці [4, 8].

Право, що нині піддається серйозним змінам, переживає фазу активного розвитку, що виявляється у якісних змінах сутнісних і змістовних характеристик багатьох правових явищ, зокрема й правових систем. Це також ставить перед юридичною наукою нові завдання, пов'язані з пошуком відповідей на запитання про подальшу долю багатьох правових явищ.

Видається, що порівняльне правознавство нині має стати якісно новою наукою, яка вирішує завдання існування та розвитку права і держави в національному і наднаціональному вимірі, коли динаміка і темпи розвитку суспільного життя, різноманіття культур та індивідуальна самобутність обумовлюють формування нових вимог до функціонального призначення правової системи.

Правове буття у сучасних умовах стає багаторівневим: національне, регіональне і міжнародне право доповнюються транснаціональним. Функціонування цих інституційних і нормативних механізмів, що мають національний і наднаціональний характер, неможливе без відповідної правової регламентації. Універсальне (світове) право, про яке мріяли організатори Міжнародного конгресу порівняльного права в 1900 р., у сучасних умовах фігурує як конгломерат цих правових масивів. Зокрема — як створити умови для правових рішень, пов'язаних із нинішнім рівнем інтеграційних тенденцій з урахуванням особливостей традиційної догми права; як використовувати сформовані демократичні інститути державної влади в умовах кризи суверенітету держави і формування наднаціональних механізмів.

Як зазначав Г. Берман, система світового права, що розвивається, включає в себе не лише міжнародне публічне право, тобто право, створене національними державами у процесі взаємин, зокрема й право, що регулює діяльність ООН та його допоміжні міждержавні організації, а й також величезну систему норм договірної і звичаєвого права, які регулюють відносини між фізичними і юридичними особами, залученими в добровільну діяльність поза національними кордонами. Світове право є новою назвою того, що ми колись називали правом народів, загальним правом людства, що охоплює загальні риси різних правових систем і народів світу [5, 13].

Діалектика і динаміка взаємопроникнення різних елементів цих правових масивів є сучасним напрямом досліджень порівняльного правознавства.

На нашу думку, при розробці нових концепцій, які визначають сучасний стан і шляхи трансформації права і правових систем в епоху глобалізації, важливе методологічне значення мають ідеї, висловлені П. Рабіновичем щодо необхідності чіткого розмежування видів існування сутності права: 1) загальної теорії права певної держави; 2) загальної теорії права якої-небудь держави; 3) загальної теорії міжнародного права; 4) загальної теорії права, положення якої поширюються як на будь-яке національне (внутрішньодержавне) право, так і на право міжнародне. Універсальна теорія права виступає концептуально-методологічним фундаментом теорій національного та наднаціонального (міжнародного, міждержавного) права [6, 246–247].

Порівняльне правознавство сприяє формуванню нової правової теорії шляхом створення категорій і понять загального застосування. Воно також дає відповідь на питання щодо доцільності чи недоцільності правової трансплантації у межах правової акультурації.

Завдання сучасної юридичної науки полягає у формуванні нового правового мислення, яке стане основою для сучасної правової практики, що вимагає від правозастосовувачів оволодіння навичками виконання юридичної діяльності, що враховує інтегративний характер правових масивів, а також уміння працювати у межах різних правових систем.

Розмірковуючи над можливостями порівняльного правознавства у напрямі оптимізації юридичної освіти, К. Осаке зазначає, що порівняльне правознавство руйнує правову ксенофобію, полегшує розуміння зарубіжних правових систем, сприяє вивченню і використанню власного національного права, підвищує культурний рівень студентів і, в кінцевому рахунку, підкріплює фундаментальність юридичної освіти [7, 59].

Сучасне професійне правове мислення передбачає вихід за межі національного права та врахування правових принципів і правових положень наднаціональних правових масивів. Правозастосовувач у сучасних умовах зобов'язаний продемонструвати не лише блискучі знання і вміння працювати з національною правовою базою, а й також з принципами і нормами, що містяться у міжнародних універсальних і регіональних правових актах. Видається, що саме порівняльне правознавство здатне, поряд з іншими науковими юридичними напрямками, забезпечити формування такого рівня професійного мислення.

Порівняльне правознавство може надавати незамінну допомогу у функціонуванні та подальшому зміцненні регіональних правових просторів, що ґрунтуються на регіональному праві. Саме регіональне право є м'якою й ефективною формою уніфікації та гармонізації законодавства з урахуванням особливостей різних регіонів.

В епоху глобалізації і зростаючої взаємозалежності народів світу порівняльне правознавство набуло воістину другого дихання, а говорити про його зростаюче значення стало вже загальним правилом. Порівняльне правознавство дозволяє побачити особливості становлення і розвитку окремих національних правових систем і великих груп таких систем, в основі яких спільні корені і принципи [8, IX].

В. Оксамитний справедливо вказує на обмеженість розгляду правової системи лише у межах державних кордонів, оскільки правова система як політи-

ко-юридичний феномен відображає різноманіття сучасного світу, що базується на принципах і нормах, які динамічно розвиваються і відповідають у своєму вияві процесам глобалізації [9, 67].

Порівняльне правознавство як самостійна галузь юридичної науки має першим зазначати зміни, що можуть позначитися на всій системі юридичного знання, професійних навичках юриста, правовому і державному розвитку сучасного суспільства.

Резюмуючи сказане, слід зазначити, що нині порівняльному правознавству належить роль об'єднуючої ланки між класичною теорією права та іншими науками, що значною мірою сприяє перегляду усталених стереотипів, формуванню нового погляду на норми і постулати, які здавалися непорушними. Порівняльне правознавство може допомогти сучасним юридичним наукам знайти баланс між динамікою і статикою суспільного розвитку, що необхідно для формування норм, які вимагають загального визнання і наявності спільної для всіх значущості.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Saleilles R.* Rapport sur l'utilite, le but et le programme du Congres. — P., 1905.
2. *Lamber E.* La fonction du droit civil compare. — P., 1903.
3. *Кресин А. В.* Приветствие участникам Дней сравнительного правоведения // Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку : зб. ст. / за ред. Ю. С. Шемшученка та ін. — К., 2009.
4. *Общетеоретическая* юриспруденция: учеб. курс : учеб. / под. ред. Ю. Н. Оборотова. — Одесса, 2011.
5. *Берман Г. Дж.* Мировое право: экуменическая юриспруденция Святого Духа // Представительная власть — XXI век: законодательство, комментарии, проблемы. — 2005. — № 1 (61).
6. *Рабінович П. М.* Чи можлива універсальна теорія права як спільна концептуальна основа теорій національного і міжнародного права? (запрошення до дискусії) // Філософія права і загальна теорія права. — 2012. — № 2.
7. *Осакве К.* Размышление о природе сравнительного правоведения: некоторые теоретические вопросы // Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения. — 2006. — № 3.
8. *Ярков В. В., Медведев И. Г.* Предисловие // Леже Р. Великие правовые системы современности. — М., 2011.
9. *Оксамытний В. В.* Правовые системы в XXI веке: новые подходы к классификации // Європейське право та порівняльне правознавство : зб. статей / за ред. Ю. С. Шемшученка та ін. — К. : Шамборі, 2010.

Бехруз Х. Порівняльне правознавство: сучасні грані досліджень

Анотація. Розглядаються основні напрями досліджень у порівняльному правознавстві в процесі його становлення і розвитку. Проведений аналіз засвідчує, що вся історія становлення та розвитку порівняльного правознавства — це постійний пошук нових напрямів досліджень, оскільки воно є динамічним науковим напрямом, що знаходиться на вістрі викликів, які відображають відповідний стан суспільного розвитку, що вимагає адекватного наукового осмислення. Визначено сучасні грані його досліджень в умовах змін суспільного життя, обумовлених трансформацією об'єкта і предмета юридичної науки в цілому та порівняльного правознавства зокрема.

Ключові слова: порівняльне правознавство, глобалізаційні процеси, трансформація правової науки, національне право, наднаціональне право.

Бехруз Х. Сравнительное правоведение: современные грани исследований

Аннотация. Рассматриваются основные направления исследований сравнительного правоведения в процессе его становления и развития. Проведенный анализ показывает, что вся история становления и развития сравнительного правоведения — это постоянный поиск новых направлений исследований, поскольку оно как динамичное научное направление находится на острие вызовов, отражающих соответствующее состояние общественного развития, требующего адекватного научного осмысления. Определены современные грани его исследований в условиях коренных изменений общественной

жизни, обусловленных трансформацией объекта и предмета юридической науки в целом и сравнительного правоведения в частности.

Ключевые слова: сравнительное правоведение, глобализационные процессы, трансформация правовой науки, национальное право, наднациональное право.

Bekhruz Kh. Comparative Jurisprudence: the Modern Dimensions of Research

Summary. It was considered the basic research directions in the field of comparative jurisprudence during the process of its formation and development. The analysis shows that the entire history of the formation and development of comparative jurisprudence — is a constant exploration of the new areas of research, because it is a dynamic scientific area is at the forefront of challenges which reflect the appropriate state of social development and which requires an adequate scientific understanding. There were also defined the modern dimensions of its research under the drastic changes of social life, which determine the transformation of object and subject of the jurisprudence in general and in comparative jurisprudence in particular.

Key words: comparative jurisprudence, globalisation processes, the transformation of jurisprudence, national law, supranational law.

Книжкова полиця

Порівняльне правознавство : сучасний стан і перспективи розвитку : зб. наук. праць / за ред. С. В. Ківалова, Ю. С. Шемшученка ; упор. Х. Н. Бехруз, О. В. Кресін, Ю. Ю. Акіменко ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Національний університет «Одеська юридична академія». — Одеса : Фенікс, 2013. — 352 с.

Опубліковані у щорічному збірнику наукові праці присвячено питанням історії, теорії, філософії порівняльного правознавства, проблемам розвитку і взаємодії правових систем сучасності. Автори матеріалів здійснюють порівняльне дослідження наднаціональних тенденцій у сфері міжнародного та європейського права, конституційного, адміністративного, цивільного, кримінального права різних держав.

До збірника увійшли статті учених з України, Росії, Молдови, Болгарії, США, В'єтнаму, Канади, Угорщини.

